

Malíř, Jiří

Generálové bez vojska (Národní strana na Moravě v letech 1890-1914)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1996, vol. 45, iss. C43, pp. [95]-113

ISBN 80-210-1622-1

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102729>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ MALÍŘ

GENERÁLOVÉ BEZ VOJSKA (NÁRODNÍ STRANA NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914)

Uvědoměle národně česká společnost na Moravě byla až do počátku 90. let 19. století politicky reprezentována jedinou stranou – moravskou národní stranou – s níž byl prakticky až do počátku 90. let spjat celý český politický a stranický vývoj na Moravě. Její zárodky tkvěly už v době předbřeznové a v revolučním roce 1848, kdy se vedle pokusů o politické uplatnění stavů množily také projevy společenské a politické emancipace měšťanstva. Protože však české národní hnutí na Moravě bylo svým sociálním zázemím a stupněm národního uvědomění ve srovnání s Čechami ještě ve 40. letech značně slabé, zůstávaly také pokusy o politickou artikulaci neněmeckého obyvatelstva na Moravě mizivé a v zajetí tradičního zemského nazírání.¹ Výraznější posun v tomto směru přinesl teprve rok 1848–1849, ale i tehdy se vznikající česká politická reprezentace na Moravě jen pomalu formovala v seskupení, které kromě hájení národně českých kulturních a školských požadavků bylo schopno formulovat také národně české přístupy k dobovým politickým, státoprávním a ústavním otázkám,² a tak

¹ Před r. 1848 a ještě dlouho poté šlo vlastně jen o formulování národně kulturních a školských požadavků. Srov. D v o ř á k , Rudolf: *Dějiny Moravy 5* (Brno 1904); T r a p l , Miloslav: *České národní obrození na Moravě v době předbřeznové a v revolučních letech 1848–1849* (Brno 1977); P l a č k o v á , Magda: *O moravském zemském feudálně stavovském patriotismu v době předbřeznové*; in: *Vlastivědný věstník moravský* (dále jen VVM) 29 (1977) 37–44; T á ž : *Politická aktivita moravských vlastenců v 30. a 40. letech 19. století*; in: VVM 27 (1985) 22–28; K o t r b a , Viktor: *Landespatritismus und vaterländischer Historismus in der Vergangenheit Mährens*; in: *Deutsche und Tschechen. Beiträge zu Fragen der Nachbarschaft zweier Nationen* (München 1971) 51–98; O t á h a l , Milan: *Die Anfänge der tschechischen Politik (bis 1848)*; in: V. Prečan (ed.), *Acta Creationis. Independent Historiography in Czechoslovakia 1969–1980* (b. m. = Hannover 1980) 92–118; Týž: *Czech Liberals in the Year 1848*; in: *Kosmas 3/2 a 4/1* (1984/1985) 49–108; Týž: *Čeští liberálové v roce 1848*; in: *Sborník historický* 37 (1990), 93–129.

² Typický je příklad A. Pražáka, který ještě v r. 1848 na zemském sněmu proti pražské petici obhajoval anacionální stanovisko zemské autonomie, aby se teprve postupně profiloval ve vůdce národně uvědomělých moravských Čechů. Srov. M a l í ř , Jiří: *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848–1871*; in: *Časopis Matice moravské*

teprve ústavní změny v 60. letech se staly předpokladem k petrifikaci národní strany na Moravě jako trvalého fenoménu veřejného života.

Zatímco otázkám formování národní strany na Moravě v 60., 70. i 80. letech, kdy celá česká politika na Moravě splývala vlastně s politikou moravské národní strany, byla věnována řada dílčích studií,³ její osudy za jejího ústupu z politického. výsluní zůstávají dodnes stranou zájmu historiků. Dosavadní poznatky o jejím vývoji v letech 1890–1914 se tak omezují prakticky jen na zmínky obsažené v pracích, které se zabývaly nástupem nových stran, zejména strany lidové.⁴ Následující příspěvek je proto jen nástinem vývoje národní strany na Moravě v patnáctiletí před první světovou válkou a neklade si nárok vyčerpávajícím způsobem odpovědět na všechny otázky spjaté s její existencí.

Přes poměrně úzký záběr svého politického a organizačního působení si národní strana jako strana „všenárodní“ a honorační po celá desetiletí nárokovala být mluvčím celého českého národního hnutí i všeho českého obyvatelstva Moravy.⁵ Narážela přitom jak na politickou a zpočátku i národní indiferentnost většiny obyvatel, tak na do značné míry autonomně se vytvářející katolický, rolnický i dělnický tisk a spolky. Pod politickým deštníkem národní strany se tak vytvářely zárodky sociálně, konfesionálně a zájmově orientovaných hnutí, jejichž organizační a agitační činnost dlouho nepřesahovala do politické sféry. Ta tak zůstávala v podstatě až do konce 80. let vyhrazena parlamentární reprezentaci národní strany, v níž ostatně jak katolické, tak agrární hnutí mělo některé své exponenty.

Vnitřní poměry v takto strukturovaném českém politickém táboře na Moravě se začaly zásadně měnit až od přelomu 80. a 90. let, kdy v důsledku politické diferenciacce došlo k formování nových politických stran. Postupné rozšiřování volebního práva, které ve spojení s nacionální a sociální radikalizací vtaňovalo

(dále jen ČMM) 109 (1990) 345–363.

- 3 Srov. K o l e j k a, Josef: *České národně politické hnutí na Moravě v letech 1848–1874*; in: *Brno v minulosti a dnes* 2 (1960) 301–371; J a n á k, Jan: *Ke vzniku politického programu moravské buržoazie*; in: SPFFBU C–11 (1964) 147–156; T ý ž : *Vznik prvních politických organizací moravské buržoazie počátkem 70. let 19. století*; in: *Sborník Matice moravské* 80 (1961) 201–226; T ý ž : *Odpor proti osnově o přímých volbách do Říšské rady a počátky moravské aktivní politiky*; in: *tamtéž* 85 (1966) 55–79; T ý ž : *Národní strana a sociální otázka na moravském zemském sněmu v 60. a 70. letech 19. století*; in: *Sborník k nedožitým padesátinám PhDr. Jiřího Radimského* (Brno 1969) 276–307; T ý ž : *K sociálně ekonomickým kořenům federalistické a centralistické politiky na Moravě v 60. a 70. letech 19. století*; in: *Pocta Františku Palackému. Václavkova Olomouc 1976* (Olomouc 1979) 57–72; C i b u l k a, Pavel: *Český klub na Říšské radě (1879–1887)*; in: ČČH 92 (1994) 45–62.
- 4 P e r n e s, Jiří: *Vznik a počátky lidové strany na Moravě 1889–1896* (Brno 1975); T ý ž : *Kompromis českých buržoazních stran na Moravě v roce 1896*; in: ČSČH 33 (1985) 713–736; M a l í ř, Jiří: *Vývoj liberálního proudu české politiky na Moravě do r. 1909* (Brno 1985); T ý ž : *Poměr moravské lidové a národní strany svobodomyšlné (mladočeské)*; in: ČMM 104 (1985) 55–78.
- 5 Kromě uvedených prací o vývoji moravské národní strany do r. 1890 srov. M a l í ř, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám* (Brno 1996) 28–60.

GENERÁLOVÉ BEZ VOJSKA
(NÁRODNÍ STRANA NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914)

do veřejného a politického života stále širší okruh obyvatelstva, rozšiřovalo prostor pro vyhraněnější politickou artikulaci různorodých skupinových zájmů. Odlišné postoje k řešení nacionálních, sociálních, církevněpolitických rozporů a protikladů mezi zájmy městského a venkovského obyvatelstva a křížení těchto určujících stranotvorných aspektů se staly klíčovými pro způsob a výsledek politické diferenciaci české společnosti v období 1890–1914.

Vznik nových politických stran na Moravě probíhal v několika vlnách, a to právě na úkor „všenárodní“ národní strany.⁶ V průběhu 90. let došlo k plné politické profilaci a nezávislému uplatnění katolického a sociálně demokratického politického hnutí, která se vymezovala právě diametrálně odlišnými přístupy k vyhoceným církevně politickým, sociálním i národním otázkám. Ale ani původní jádro národního hnutí nezůstalo ušetřeno dalšího štěpení. Na počátku 90. let se z moravské národní strany vydělila promladočeská lidová strana, která s sebou odvedla také agrární frakci. Na rozdíl od Čech však nástup moravských mladočechů neznamenal přesun hegemonie z jedné všenárodní strany na druhou. Další vlna politické diferenciaci ve druhé polovině 90. let, urychlená volební reformou a zosťvením nacionálních třenic po Badeniho jazykových nařízeních, probíhala totiž na Moravě už na úkor obou „všenárodních“ stran – národní i lidové. Na jedné straně se v podobě národní strany katolické (1896) a Mladé Moravy (1896) emancipovala jejich krajní křídla. Na druhé straně absolutizace anacionalismu v sociálních přístupech sociálních demokratů po jejich vstupu na kolbiště oficiální politiky (1897) dynamizovala přeměnu nacionálně a katolicky orientovaných frakcí dělnického hnutí v samostatné strany – v národně sociální (1898) a křesťansko–sociální stranu (1899). Třetí vlna diferenciaci probíhající pod dojmem reform volebních řádů do moravského zemského sněmu a poslanecké sněmovny kolem let 1905–1907 přinesla přeměnu agrárního, pokrokového a živnostenského hnutí v agrární (1904), pokrokovou (1906) a živnostenskou stranu (1908). Změny ve vnější podobě spektra českých stran na Moravě po r. 1907 už nebyly zásadní. V podstatě šlo jen o posuny uvnitř zformovaných politických táborů.⁷

Jak reagovala národní strana na proces štěpení dosud relativně jednotného českého politického tábora? Zdá se, že moravští staročeši ve srovnání s národní stranou v Čechách, čelili nové situaci o poznání úspěšněji. Nešlo jen o jejich schopnost vyrovnat se bez újmy na sebevědomí se ztrátou hegemonie, ale i o pružnost, s níž se přizpůsobili podmínkám existence více stran a s níž uměli

⁶ Přehledně o systému politických stran na Moravě viz: M a l l f, Jiří: *Politické strany na Moravě v období habsburské monarchie*; in: *Politické strany a spolky na jižní Moravě* (Brno 1993) 11–34; T ý ž : *Od spolků* (1996), 91–224.

⁷ Kromě fúze pokrokové a lidové strany v lidovou stranu pokrokovou (1909) vznikla ještě promladočesky orientovaná Bullnova lidová strana na Moravě (1913) a rozkol v sociálně demokratických odborech měl za následek založení centralistické sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku (1911), která utvořila protipól většinové autonomistické československé sociálně demokratické straně.

využít rychle se měnící mocenské konstelace pro pokračování ve své, když ne zastřešující, tedy alespoň koaliční politice. Jestliže v letech 1890–1896 se jim dokonce dařilo udržet vlastní převahu na politickém kolbišti české Moravy a v letech 1896–1906 tvořit jazýček na vahách mezi českým katolickým a liberálním seskupením na zemském sněmu, v dalším období čelili nástupu masových stran alespoň hledáním koaličních partnerů. Další výklad by měl ukázat, že adaptace moravské národní strany na nové poměry byla kromě její flexibility do značné míry umožněna také některými specifickými rysy národních a sociálních aspektů rozložení politických sil na Moravě.

1. Krize národní strany 1890–1896

„Všenárodní“ moravská národní strana vstoupila do pohnutého období politické diferenciacie v 90. letech se slícím vnitřním napětím mezi jednotlivými frakcemi, které dosud politicky zastřešovala. Z dosavadních frakcí národní strany, z nichž na přelomu 80. a 90. let velmi vehementně vystupovalo zvláště rolnické hnutí kolem Selského spolku a Selských listů v Olomouci a Stránského mladočeská opoziční skupina v Brně, žádná sama o sobě nebyla s to prolomit a ohrozit dosavadní politickou garnituru, zvláště když vedení strany ve sporech s liberální frakcí hledalo a nacházelo podporu u katolického křídla. Protože se však nezávislost katolické frakce na vedení strany a její sebevědomý postup po vydání papežské encykliky Lva XIII. „*Rerum novarum*“ z r. 1891 rovněž značně prohloubily, národní strana se v první polovině 90. let stala kolbištěm frakčního boje o ovládnutí strany i celé české politiky na Moravě. Soužití frakcí pod jednou stranickou střechou se za vystupňování antiklerikální agitace liberálního křídla a za stále zřetelnější politizace katolického hnutí stávalo stále obtížnější. Obavy, že by příliš jednoznačný opoziční nebo separátní postup posílil protilehlé křídlo národní strany, byly také zprvu jednou z příčin, proč jak liberální, tak i katolické křídlo váhalo opustit národní stranu nebo příliš tlačit její vedení ke zdi.

Staročeské vedení muselo více jak dosud čelit agilnosti mladočeské frakce, která po neúspěšných opozičních vystoupeních v polovině 80. let⁸ směřovala za vedení A. Stránského a jím r. 1889 založených Moravských listů k podchycení nejen opozičně laděné inteligence a živnostnictva, ale i dělnictva⁹ a posléze rolnictva. Zásadním krokem v tomto směru bylo propojení Stránského mladočeské skupiny s rolnickým opozičním hnutím kolem olomouckého rolnického centra a s opoziční skupinou inteligence a živnostnictva kolem kroměřížského listu Velehrad.¹⁰ Nebezpečí pro národní stranu bylo o to větší, že Stránského

⁸ P e r n e s, Jiří: *Mladočeské hnutí v Brně v letech 1884–1885*; in: ČMM 95 (1976) 235–244.

⁹ T ý ž : *Moravské listy 1889–1893. Příspěvek k dějinám české buržoazní politiky v 2. polovině 19. století*; in: ČMorM, vědy společenské 64 (1979) 95–106; T ý ž : *Česká buržoazie a dělnické hnutí na Moravě v 80. letech 19. století*; in: ČMM 99 (1980) 19–39.

¹⁰ Došlo k němu na rolnickém sjezdu 6.–7. 4. 1890 v Kroměříži a při poradách zástupců všech

GENERÁLOVÉ BEZ VOJSKA
(NÁRODNÍ STRANA NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914)

frakci šlo spíše než o opuštění národní strany o prosazení reformy české politiky zevnitř národní strany prostřednictvím nátlaku na vedení a prosazení vlastního vlivu.

Vedení národní strany podcenilo nebezpečí sjednocování opozice na mladočeských základech a řešilo krizi, do níž se po úspěchu mladočechů v zemských volbách v Čechách r. 1889 a vzestupu opozičních nálad na Moravě před zemskými volbami r. 1890 dostalo, pokusem o izolaci mladočesko-rolnické frakce a naopak hledáním opory v katolickém křídle. Na sjezd důvěrníků národní strany, konaný 12. 6. 1890 v Brně, tak nebyli vědomě pozváni zástupci mladočeské frakce a do předvolebního svolání byly naopak vtěleny požadavky katolického křídla navržené třicetičlennou delegací kněží, které zavazovaly budoucí poslance strany k hájení náboženských zájmů. Tato taktika vedení národní strany byla zprvu úspěšná. Při zemských volbách na konci června 1890, kdy poprvé proti sobě stála dvě česká politická seskupení, prošli jen 3 z 20 navrhovaných kandidátů vznikající lidové strany (J. Pospíšil, O. Pecl, J. N. Heimrich), zatímco ostatních 31 mandátů zůstalo v rukou národní strany. Staročeské vedení strany nástup opozice odrazilo ve skutečnosti jen díky masivní pomoci katolického křídla a akceptování vzestupu jeho politického vlivu.¹¹

Obdobný postup volilo vedení národní strany i při volbách do říšské rady v březnu 1891. Učinilo některé vstřícné předvolební kroky vůči mladočeské opozici – její zástupci byli 22. 11. 1890 přijati do výkonného výboru (J. N. Heimrich) i do volebního výboru (A. Stránský, E. Čermák, F. Dostál). Nakonec však dal výkonný výbor národní strany opět přednost společnému postupu s katolickou frakcí před ústupky liberální opozici, která za volební loajalitu požadovala akceptování kandidatury A. Stránského a J. Vychodila a příslib vstupu zvolených poslanců do mladočeského klubu na říšské radě. Katolická frakce za podporu staročeských kandidátů prosadila v brněnském a vyškovském venkovském volebním okrese dva pro sebe přijatelné kandidáty (J. Koudela a C. Helcelet). Národní strana tak jako celek získala všech 10 českých poslaneckých mandátů na Moravě, zatímco mladočeská opozice, která se mezitím na sjezdu 15. 2. 1891 v Olomouci s konečnou platností ustavila v samostatnou lidovou stranu na Moravě, vyšla zcela naprázdno. Stalo se tak ovšem za cenu ústupků vedení strany katolickému křídlu a za cenu definitivního odcizení svobodomyšlnějších voličů národní straně.

tří opozičních skupin 20. 4. 1890 v Brně. Srov.: *Vznik lidové strany na Moravě v roce 1891*; in: ČMM 100 (1981) 272–287; T ý ž : *Časopis Velehrad v Kroměříži a svobodomyšlné hnutí na Moravě v letech 1889–1890*; in: Studie Muzea Kroměřížska 79 (Kroměříž 1979) 70–75; Š l e s i n g e r , Václav: *Z bojů o pokrokovou Moravu 189–1918* (Brno 1947) 10–16.

¹¹ Např. kandidatura A. Pražáka na Boskovicku byla zcela v režii kněží na čele s V. Ševčíkem. Srov. korespondenci A. Pražáka s pozdějším katolickým poslancem V. Ševčíkem; in: Moravský zemský archiv (dále jen MZA), Pozůstalost Aloise Pražáka (dále jen G–60), k. 1.

Staročeské vedení národní strany, i když si bylo vědomo nebezpečí mladočesky orientovaného opozičního hnutí na Moravě,¹² podcenilo jeho integrační možnosti. Jednak spoléhalo na to, že se podaří zamezit ovládnutí opozičního rolnického hnutí Stránského liberálním křídlem. Proto se ustavujícího sjezdu Ústřední rolnické jednoty pro Moravu dne 14. 9. 1890 v Olomouci, i když byl organizován opozicí, účastnila početná delegace staročeských poslanců v čele s J. Žáčkem, kteří usilovali odradit představitele rolnických zájmů od opozičních postojů.¹³ Jednak sázelo na politickou izolaci vznikající lidové strany a využívalo k tomu manévrovacího prostoru, který se pro moravskou národní stranu otevíral díky rozporům mezi zájmy mladočeské politiky ve Vídni a mezi stranickými zájmy jejich stoupců na Moravě. V Čechách vítězni mladočeši viděli totiž v národní straně na Moravě mnohem důležitějšího politického partnera než v sice oddané, ale „bezmandátové“ moravské lidové straně,¹⁴ a proto i když deset poslanců národní strany vytvořilo na říšské radě svůj vlastní poslanecký klub (zvaný Klub Moravanů nebo Moravský klub), politika vedení národní strany vůči opozičním frakcím se do značné míry odvíjela od eminentního zájmu mladočechů na sblížení s Klubem Moravanů ve vídeňském parlamentě.

Toto zdánlivě stále pevně postavení národní strany, projevující se úspěšným manévrováním Klubu Moravanů na říšské radě a odrážením náporu opozice ve veřejném životě na Moravě, však mohlo zůstat zachováno jen dotud, dokud se opoziční lidová strana pro mladočeskou stranu nestala zajímavější než národní strana a dokud se nezměnila politická konstelace v říšské radě. Od roku 1892 se moravská národní strana stále více v zemské i říšské politice dostávala do defenzivy. Staročeši ztráceli převahu v řadě spolků na Moravě,¹⁵ někteří říšští (I. Seichert, J. Svozil) i zemští poslanci (F. Lízal, J. Vysloužil, J. Tuček) se od národní strany odvrátili a přešli k opozici. Obrovskou ztrátu prestiže pak moravští staročeši utrpěli v důsledku demise ministra A. Pražáka 4. 8. 1892. Mohli sice poté vystupovat o poznání opozičněji, což se ukázalo, když z Klubu Moravanů vzešel 19. 9. 1892 návrh na poradu všech českých poslanců, která se pak uskutečnila, ovšem bez jakýchkoliv závěrů, 1. 11. 1892 v Praze.¹⁶ Doplňovací

12 Srov. Dopis F. A. Šroma A. Pražákovi z 7. 2. 1891; in: K a m e n í č e k , František: (ed.): *Paměti a listář Dra. Aloise Pražáka*, 2 (Praha 1926) 354–355, a dopis téhož A. Pražákovi z 3. 9. 1892; in: MZA, G–60, k. 10; publikován in: M a l í ř , Jiří (ed.): *Materiály ke studiu vývoje české společnosti v letech 1848–1918* (Brno 1986) 161–162.

13 Poslanci se takřka do jednoho stali členy jednoty. O b r t e l , František: *Moravští sedláci v letech 1848–1904* (Přerov b. d. = 1914) 285–286.

14 Z korespondence A. Stránského s E. Englem z počátku r. 1891 (uložené v pozůstalosti Emanuela Engla v Literárním Archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP v Praze) vyplývá, že mladočeši v Čechách hledali zpočátku partnery právě mezi moravskými staročechy a tlačili tak původně mladočeskou opozici na Moravě k loajlnosti k vedení moravské národní strany. Srov. M a l í ř : *Vývoj* (1985) 26, zvláště pozn. 23 a 24.

15 Ztratili ji dokonce i v dosavadním středisku strany, v Českém politickém spolku v Brně (MZA, B–26, k. 2451, sig. 66.), ale i ve spolcích, které jako např. spolek v Uh. Hradišti byly dlouholetým působištěm předáků strany (A. Pražáka, F. A. Šroma, J. Fanderlika).

16 M a l í ř : *Vývoj* (1985) 28–29.

GENERÁLOVÉ BEZ VOJSKA
(NÁRODNÍ STRANA NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914)

volby po A. Pražákovi, který byl jmenován do panské sněmovny, však jednoznačně odhalily krizi národní strany. I když její vedení tehdy zažehnilo pokus katolického křídla o prosazení zcela samostatné kandidatury, nezabránilo, aby mandát po A. Pražákovi nezískal dr. J. Tuček, který se tak stal prvním říšským poslancem zvoleným přímo na kandidátce lidové strany a který vstoupil do mladočeského poslaneckého klubu.¹⁷

Úspěchy lidové strany a samostatný postup katolického křídla vyvolávaly uvnitř národní strany viditelné přeskupování sil a pokusy o její reformu a novou orientaci, která by čelila ztrátě dosavadních politických pozic. Osamostatnění a konzolidace nově založené lidové strany tlačily staročeské vedení stále více do náručí katolického křídla, na druhé straně tento posun vyvolával v život frakci „reformovaných“ soustředěnou kolem hranického starosty a zemského poslance F. Šromoty, která odmítala posílení vlivu klerikálů ve straně a byla nakloněna i dohodě s lidovou stranou. Její jádro tvořili mimobrněňští staročeši J. Ambros, F. Rauscher, E. Pálkovský, S. Lipčík, A. Mikyška ad., vesměs advokáti a místní veličiny moravských měst (Přerova, Uh. Hradiště, M. Ostravy, Holešova, Val. Meziříčí), v pozadí však stál J. Fanderlik.¹⁸ Ke střetu o budoucí orientaci národní strany došlo na sjezdu jejich důvěrníků 4. 6. 1893 v Brně. Při sporech o usnesení sjezdu účastníci nakonec dali před návrhem katolického křídla přednost návrhu „reformovaných“, kteří oproti hledání organizační opory v katolicko-politických jednotách viděli základ organizační reformy strany v budování vlastní sítě okresních spolků a v politice nezávislé na úzce a striktně pojímaných zásadách katolického politického hnutí.¹⁹ V intencích sjezdu pak 29. 6. 1893 došlo k založení Národního klubu v Brně, který se jako spolek s celozemskou působností stal novým základem organizace národní strany a jejích důvěrníků.²⁰

Reforma národní strany přes zvýšenou aktivitu, četné schůze pořádané Národním klubem a intenzivní agitační a publicistickou činnost nepřinesla upevnění jejích pozic na Moravě. Nálady veřejnosti byly stále zřetelněji na straně opozičních sil, což dokumentovaly nejen množící se opoziční schůze lidové strany, ale i neúspěchy národní strany v dalších doplňovacích volbách do zemského sněmu i říšské rady. Když potom pád Taaffeho a nástup nové Windischgrätzovy vlády urychlily přechod Klubu Moravanů do opozice v rámci tzv.

¹⁷ P e r n e s , Jiří: Počátky mladočeského lidového hnutí na Boskovicku v letech 1890–1892; in: VVM 28 (1976) 264–273.

¹⁸ F i s c h e r , Richard: *Pokroková Morava 1893–1918, I* (Praha 1937) 23; P e r n e s : *Vznik* (1975) 186–188.

¹⁹ *Sjezd důvěrníků národní strany na Moravě a ustavující valná hromada Národního klubu v Brně* (Brno 1893); Srov. též kritické postřehy v Belcrediho denkových zápiscích z 5. a 15. 6. 1893, v nichž schůzi označil za komedii. O k á č , Antonín (ed.): *Deníky a korespondence Egberta Belcrediho 1860–1894* (Brno b. d.), rukopis edice uložený v Historickém oddělení Moravského zemského muzea.

²⁰ MZA, B–26, k. 2493, sign. 272 (Národní klub); *Sjezd důvěrníků národní strany na Moravě a ustavující valná hromada Národního klubu v Brně* (Brno 1893); *12. březen* (Brno 1893)

slovanské koalice,²¹ v níž byli i mladočeši, hledala národní strana cestu z krize stále více ve sblížení s mladočechy, v zemské politice pak v dohodě s lidovou stranou.

Jednání o kompromis mezi oběma moravskými stranami probíhala proto za tiché podpory národní strany svobodomyšlné, i když jejich průběh se v letech 1893–1896 nevyhnul různým peripetiím, způsobeným jak protichůdnými tendencemi uvnitř obou stran, tak i jejich snahou o co nejvýhodnější postavení.²² O dohodu stála především část národní strany vedená J. Fanderlikem, který už ve své řeči na schůzi Národního klubu 4. 11. 1893 v Brně vyšel vstříc opozičním náladám,²³ zatímco katolicko–konzervativní křídlo se stavělo ke sblížování s lidovou stranou negativně.²⁴ Propast mezi staročeským vedením a katolickým křídlem se ve druhé třetině 90. let prohloubila do té míry, že zatímco katolické hnutí postupovalo nezávisle na vedení národní strany,²⁵ staročeská část strany, zvláště po sjezdu katolíků českého jazyka na přelomu července a srpna 1894 v Brně, agitačně vystupovala prakticky jen proti katolickému křídlu a lidovou stranu nechávala na pokoji. Obdobné rozpory v otázce eventuální dohody obou stran existovaly i uvnitř lidové strany.²⁶

Toto sblížení národní a lidové strany po fázi tajných jednání říšských poslanců obou stran J. Tučka, J. Žáčka, J. Fanderlika v první polovině roku 1895 ve Vídni²⁷ dospěla tak daleko, že výkonný výbor národní strany 4. 6. 1895 pověřil šestičlennou komisi, aby s lidovci jednala o sloučení obou stran. Zástupci obou stran dospěli potom 4. a 6. 6. 1895 k vymezení zásad fúze, jejichž konečné přijetí bylo podmíněno schválením výkonnými výbory obou stran. Přijetí těchto zásad bylo vlivem dalších doplňovacích voleb a taktizováním obou partnerů odsunuto o několik měsíců, ale vstup čtyř staročeských poslanců do mladočeského klubu 16. 3. 1896 znamenal konečný obrat, i když ne přímo k fúzi, tedy k dlouhodobější těsné spolupráci obou stran. Uzavření volebního kompromisu k zemským volbám bylo 10. 6. 1896 stvrzeno společnou schůzí výkonných výborů obou stran a 12. 7. 1896 i sjezdem lidové strany.²⁸ Obapolná spolupráce se netýkala

21 Srov. prohlášení J. Fanderlika 23. 11. 1893 v Hšské radě in: S r b , Adolf: *Politické dějiny národa českého, I* (Praha 1899) 893.

22 P e r n e s : *Kompromis* (1985) 713–736.

23 F a n d e r l i k , Josef: *Poslanec Dr. J. Fanderlik o politické situaci* (Brno 1893).

24 *Druhý rok činnosti Národního klubu* (Brno 1895) 29; *Zpráva Národního klubu v Brně za rok 1895–1896* (Brno 1896) 29, 68.

25 Kritický tón vůči národní straně a odhodlání politicky se osamostatnit jsou patrné ze všech vzpomínek katolických politiků na první polovinu 90. let. Srov. Ž a m p a c h , František M.: *Dvacet roků katolické strany na Moravě* (1916); T ý ž /pod pseudonymem Fr. Rajhradský/: *Katolická strana politická na Moravě* (1916); T ý ž : *Z dějin československé strany lidové* (b. d.); in: MZA, Pozůstalost Františka Metoděje Žampacha (G– 297), k. 2, in. č. 42 a 43.

26 Srov. M a l í ř : *Vývoj* (1985) 30–33.

27 *Vyjasnilo se*; in: *Lidové noviny* 3, č. 134 (13. 6. 1895) 1.

28 P e r n e s : *Kompromis* (1985) 713–736; M a l í ř : *Vývoj* (1985) 30–36.

jen voleb, ale i společného postupu na zemském sněmu a při následujících říšských volbách r. 1897 a 1901.

Volební kompromis národní a lidové strany z r. 1896 jako výraz dlouhodobějších trendů v politické stratifikaci české společnosti na Moravě signalizoval, že dělicí hranice při vnitřní diferenciaci české politiky probíhala především mezi stávajícím národně liberálním a katolickým politickým proudem, zatímco rozpor a rozdíly mezi konzervativními staročechy a liberálnějšími lidovci byly sekundárního rázu. Ukázalo se to už při osamostatňování a profilování všech tří složek české občanské politiky – národní a lidové strany a katolického politického hnutí – v letech 1893–1896.

2. Vnitřní proměny národní strany

Národní strana se v první polovině 90. let v důsledku separace liberálního a posléze katolického křídla vnitřně profilovala z všeobíhajícího politického seskupení v politicky, zájmově i sociálně vyhraněnější politickou stranu. Odklon liberálnější (J. Tuček, V. Šílený) i katolicky orientovaných (V. Ševčík, J. Koude-la) jedinců a skupin od národní strany odstranil dosavadní vnitřní pnutí mezi oběma jejími protichůdnými křídly a zúžil její vnitřní názorové spektrum. Zároveň však uvedl i zbylé staročeské jádro strany k vyhraňování stanovisek k oběma politickým protichůdcům. Konzervativněji ladění představitelé (F. Šrom, A. Mezník, C. Helcelet, J. Weber, O. Pražák) přes uchování určitého odstupu od katolického hnutí dávali před sblížením s mladočechy a lidovou stranou přednost kooperaci s katolickým křídlem, s nímž ho spojoval především nesouhlas s mladočeskou politikou a odpor k liberalismu.²⁹ Naproti tomu křídlo vedené J. Fanderlikem, J. Žáčkem, F. Šromotou, K. Bubelou, J. Rozkošným ad. vidělo záchranu národní strany v udržení společné politické platformy s lidovou stranou, v „utvoření jedné české strany národní na Moravě, strany, která by nebyla politickou v užším slova smyslu slova toho, nýbrž všenárodní, obírající se veškerými jevy života národního a starající se účinným způsobem o veškery stránky života našeho lidu“.³⁰

Naplnění této vize bylo možné jen za cenu rozchodu s katolickým křídlem, které jakékoliv sblížení s mladočechy i lidovci odmítalo, a za předpokladu výměny vedoucí garnitury národní strany. K ní došlo jak přirozeným nástupem mladších politiků (J. Žáček, J. Rozkošný),³¹ tak výrazným oslabením pozic konzervativnější frakce po rezignaci A. Pražáka na post ministra r. 1892 a po nastoupení opoziční politiky v říšské radě v r. 1893, které bylo provázeno izolací

²⁹ Srov. vystoupení zástupců katolicko-politických jednot, dr. Schneidra a R. Hrdličky, na schůzi Národního klubu 14. 7. 1895 in: *Druhý rok činnosti Národního klubu* (Brno 1895) 37–42.

³⁰ *Tamtéž*, 3. Srov. též s. 5–6, 18–19, 21–37.

³¹ Po smrti J. Fanderlika r. 1895 a odstoupení F. Šroma 1896 převzal vedení strany J. Žáček.

politiků typu A. Mezníka, C. Helcelety.³² Poslední závažný odpůrce liberálnější orientace národní strany, předseda Národního klubu F. Šrom, se pak pod tlakem okolností dobrovolně vzdal vedení strany a v předvečer uzavření volebního kompromisu s lidovci ustoupil dobrovolně do ústraní.³³

Změna vůdčí garnitury národní strany byla provázána také snahou o zdokonalení organizační struktury strany. Podle návrhu sjezdu důvěrníků 4. 6. 1893 se novou organizační základnou národní strany po Českém politickém spolku v Brně, který r. 1892 přešel do rukou lidovců, stal spolek Národní klub. Měl plnit nejen úlohu organizačního centra staročeských důvěrníků z celé Moravy, ale také volit výkonný výbor strany, který už dříve na počátku 90. let (21. 11. 1890) byl organizačně upevněn jako 15-členné vrcholné grémium strany. V samotném výkonném výboru měla být zastoupena jedna třetina neposlanců a tím posílena jejich úloha.³⁴ Pokus o modernizaci národní strany v 90. letech zůstal ovšem v polovině cesty. I když r. 1894 došlo k rozšíření výkonného výboru o neposlance, vybudovat síť spolků v každém politickém okrese, jak to předpokládal sjezd, se nedařilo. Přestože nechyběly náběhy k budování stranické organizace zdola, zejména v podobě ad hoc zřizovaných výborů důvěrníků v některých volebních okresech,³⁵ národní strana zůstávala i nadále honorační stranou opřenu o volnou síť důvěrníků s rozhodujícím vlivem poslanců a bez pevnější hierarchizované organizace a oficiálního programu.³⁶

Separace opozičních skupin vedla také k zúžení sociální základny národní strany. Lidová strana odvedla z jejích řad hlavně liberálnější rolnictvo, zatímco konzervativnější část rolníků se ve své většině přimykala ke katolickému hnutí, takže staročechům zůstaly od poloviny 90. let kromě inteligence, úřednictva a podnikatelů věrny jen zbytky majetnějších a politicky etablovaných sedláků,³⁷ jakým byl např. poslanec J. Kelbl nebo J. Rozkošný, po zřízení Zemědělské rady markrabství moravského r. 1897 prezident její české sekce a činitel, který v letech 1898–1900 z lidoveckého Selského spolku dočasně učinil nadstranickou stavovskou organizaci.³⁸ Ve větší míře setrvali v národní straně živnostníci, jejichž

32 Měli být obětováni už při jednáních s lidovou stranou r. 1893; jejich pozice však byly oslabeny už dříve: A. Mezník nebyl zvolen v zemských volbách r. 1890, J. Koudela a C. Helcelet byli r. 1891 kandidováni a zvoleni jen za podpory katolicko-politických jednot, odmítli proto vstoupit do mladočeského klubu.

33 Dopis F. Šroma O. Pražákovi z 9. 6. 1896; in: MZA, Pozůstalost Otakara Pražáka (G-61), k. 9; *Zpráva Národního klubu v Brně za rok 1895–1896* (Brno 1896) 6–9.

34 P e r n e s : *Vznik* (1975) 131, 188–189.

35 *Tamtéž*, 125, 215.

36 Za ten byl v 90. letech považován volební program z r. 1891. Srov. Žáčkovu řeč z 20. 3. 1895 in: *Zpráva Národního klubu v Brně za rok 1895–1896* (Brno 1896) 62 an.

37 Členská základna Národního klubu byla k 1. 1. 1895 tvořena kromě advokátů vyššími úředníky (8,3 %), podnikateli (5,7 %), obchodníky (4,1 %) a zámožnými rolníky (7,3 %). Srov. MZA, B-26, k. 2493, sig. 272 (Národní klub).

38 Od r. 1886 byl zemským a od 1887 říšským poslancem národní strany. Po odchodu F. A. Šroma a J. Koudely z vedení Národního klubu v polovině 90. let zaujal v něm jako jeho místopředseda spolu s J. Žáčkem rozhodující pozice. Řady národní strany opustil až mezi

mluvčí, předseda Ústředního spolku živnostníků moravských Kristian Žáček, byl dlouholetým členem vedení Národního klubu, i část českých podnikatelů, jejichž podnikání už většinou překonalo rámec malovýroby (poslanec K. Bube-la).³⁹ Třebaže se národní strana více než dříve opírala o netechnickou inteligenci, v popředí s advokáty, úředníky, profesory středních škol a lékaři,⁴⁰ v 90. letech přišla o značnou část mladší a společensky méně etablované inteligence a akademické mládeže, neboť jak sebekriticky doznal J. Žáček 14. 7. 1895 na schůzi Národního klubu, „národní strana jsouc totiž plně zaměstnána svou činností ryze politickou, najmě poslancováním, /.../ neměla neb aspoň nenašla času, aby se udržela úplně v souvislosti s inteligencí, mladším pokolením a se zmíněnými vrstvami...“.⁴¹ Pozice si však i nadále uchovávala v komunální politice, v níž její představitelé zůstávali starosty významných moravských měst: J. Stancl v Uh. Hradišti, V. Kulp v Kroměříži, J. Wait v Prostějově, F. Tropper v Přerově, J. Galusek v Kyjově ap.⁴²

Samostatným postupem opozice a radikalizací voličstva byly honorační politické praktiky národní strany v 90. letech stále silněji konfrontovány s novými formami masového politického boje. Pokusy čelit agresivní publicistické agitaci a bouřlivým náladám voličských schůzí vlastními agitačními brožurami pro lid, ostřejší opoziční rétorikou veřejných projevů či organizováním schůzí jen pro zvané, aby se „nemuseli s těmi bratry prátí“,⁴³ se ukazovaly být jako málo účinné. Úspěšnější byli staročeši tam, kde se, jako v případě národnostně smíšených moravských měst nebo školství, jednalo o jednotný postup českého obyvatelstva proti společnému německému politickému rivalu, nebo tam, kde se ještě plně nemohly uplatnit metody masového politického zápasu. Obecní a městská zastupitelstva, některé národní, hospodářské, osvětové a svépomocné spolky a komunální politika bylo prostředí, kde stále padala na váhu společenská

volbami r. 1906 a 1907 a přešel k agrárikům. M á š a , Jan: *Jan Rozkošný 1855–1925* (Brno 1925), O b r t e l : c. d., 308–310, M a l í ř : *Vývoj* (1985) 87–90.

39 Z členů výboru Národního klubu v letech 1894–1899 byli K. Žáček velkoobchodník, A. Klíčnick optik a mechanik, J. Lehký obchodník s vínem, F. Moravus klenotník a majitel továrny na věžové hodiny, D. Reindl ředitel cukrovaru ve Vranovicích, ing. J. Donát společník elektrotechnické firmy R. Bartelmus v Brně.

40 Z 31 osob, které v letech 1893–1899 prošli jako členové nebo revizoři výborem Národního klubu, bylo 10 advokátů nebo kandidátů advokacie (z toho 8 z Brna), 4 středoškolské profesoři a nadučitelé, 2 redaktori, resp. spisovatelé (všichni z Brna), 1 lékař, dále 8 podnikatelů (2 obchodníci, 2 továrníci, 1 ředitel cukrovaru, 2 inženýři, 1 živnostník), 2 faráři a 4 starostové.

41 *Zpráva Národního klubu v Brně za rok 1895–1896* (Brno 1896) 28.

42 *Tamtéž*, 29–48; *Zpráva Národního klubu v Brně 1896–1898* (Brno 1898) 21.

43 Z dopisu O. Pražáka A. Pražákoví z 5. 9. 1893; in: MZA, G–60, k. 8. Srov. též dopis dr. Dvořáka O. Pražákoví z 21. 8. 1895; in: MZA, G–61, k. 3, v němž radí k účelové radikálnější agitaci: „Promyslete si pane barone k politické situaci řeč hodně opoziční, my tím přetrumfneme Tučka, vyrazíme lidovcům zbraň z ruky.“

prestíž staročeků a rozsah jejich společenských styků, které mohli nabídnout svým stoupencům při prosazování některých místních či skupinových zájmů.⁴⁴

K obhájení alespoň části pozic moravské národní strany přispívalo v této době oproti situaci staročeků v Čechách celkové rozložení politických sil jak v říšské, tak zemské politice. Zatímco v říšské radě hrál moravské národní straně do noty zájem mladočeků na získání a připoutání staročeských poslanců z Moravy k mladočeské politické linii, na zemské úrovni těžila národní strana ze slabosti liberálního proudu české politiky na Moravě a jeho řevnivosti s katolickým politickým hnutím.⁴⁵ Osamostatněním katolického hnutí v podobě katolické strany národní v r. 1896 se národní straně prostor pro politické manévrování mezi oběma politickými rivaly ještě více otevřel, na druhé straně jí však další společenská a politická diferenciaci a radikalizace jí perspektivně stále více znesnadňovaly její snahu udržet se na výsluní české politiky na Moravě. Zcela zjevně se to projevilo až v následujícím desetiletí.

3. Moravská národní strana na ústupu 1896–1914

Sblížení říšských poslanců národní strany s mladočeskými poslanci z Čech urychlilo proces rozpadu relativní jednoty české politiky na Moravě a vedlo k přeskupování politických sil. Ztráty způsobené separací katolického křídla a odchodem konzervativních velkostatkářů ze společného klubu národní strany na zemském sněmu, které byly výrazem nesouhlasu s její novou orientací, se národní strana snažila kompenzovat sblížením s lidovou stranou. Těsná kooperace nevylučující dokonce fúzi obou partnerů⁴⁶ dávala národní straně šanci stát se v koalici určujícím faktorem. Volební kompromis obou stran k zemským volbám r. 1896 a říšským r. 1897⁴⁷ potvrdil tento předpoklad jen částečně. Národní strana na základě společné kandidátní listiny získala z celkem 35 českých mandátů jen 13 oproti 18 mandátům lidové strany, a musela se tak o vedení české politiky na Moravě v následujících letech stále více dělit s lidovou stranou.⁴⁸ Přesto se její ústup z vůdčích pozic značně zpomalil a její představitelé si

⁴⁴ Kromě prestižního postavení A. Pražáka jako ministra, staročeští předáci (F. A. Šrom a J. Fanderlík a po nich r. 1896 J. Žáček) drželi po celá 90. léta i po odstoupení Pražáka 1–2 místa předsedčích moravského zemského výboru.

⁴⁵ Srov. konfušní názory staročeků na liberalismus a konzervativismus; in: *Druhý rok činnosti Národního klubu* (Brno 1895) 29–30, 40–41; *Zpráva Národního klubu v Brně za rok 1895–1896* (Brno 1896) 20, 73–76. Především názorovou nesourodost a tím i slabost vyčítl národní straně i E. Belcredi: „Ein Gemisch von politisch konservativen und radikalen Monarchisten und Republikanern, gläubigen Christen und Atheisten fand sich darin zusammen.“ Prememoria Belcrediho z 5. 6. 1892; in: *Okáč: c. d.*

⁴⁶ Ještě 30. 1. a znovu 18. 3. 1896 se výkonný výbor národní strany vyslovil velkou většinou pro spojení s lidovou stranou: MZA, B–26, k. 2205A, č. 534/1.2.1896 a č. 1142/18.3.1896.

⁴⁷ MZA B–26, k. 2205A, č. 800, 858, 1116; *Zpráva Národního klubu* (1896, 1898).

⁴⁸ Obdobně i v říšských volbách získala 5 a lidová strana 10 z 18 českých mandátů.

GENERÁLOVÉ BEZ VOJSKA
(NÁRODNÍ STRANA NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914)

i v následujících letech na rozdíl od staročechů v Čechách zachovali podstatný vliv na některé oblasti zemské politiky.

Národní strana se orientací na spolupráci s lidovou stranou, která se neomezovala jen na volby, nevzdávala svého základního postulátu – jednoty české politiky. Její úsilí, „aby všichni poslancové českého lidu na Moravě na sněmu bez rozdílu odstínů všelikých utvořili společný klub za účelem jednotného hájení společných zájmův národních,“⁴⁹ bylo přes počáteční odpor lidové strany korunováno úspěchem, neboť do společného poslaneckého klubu lidových a národních poslanců byli 9. 1. 1898 přijati i 4 poslanci národně katoličtí. Při konstelaci sil uvnitř společného poslaneckého klubu všech tří českých stran, v němž staročeši tvořili jazyček na vahách mezi jeho liberální a katolickou částí,⁵⁰ se jim až do r. 1902 dařilo hrozbou německé majority a vhodným manévrováním kontrolovat a do značné míry i ovlivňovat celkovou českou politickou linii na Moravě.

Navenek se tento vliv projevil i tím, že staročeši po smrti lidovce J. Tučka, který byl spolu se staročechem J. Žáčkem r. 1896 zvolen za jednoho ze dvou českých přisedících zemského výboru, obsadili obě místa. České zájmy tak byly v moravském zemském výboru zastupovány až do voleb r. 1906 právě jen představiteli národní strany,⁵¹ která volbou J. Žáčka za předsedu klubu českých poslanců na zemském sněmu (1900), za 2. místopředsedu poslanecké sněmovny říšské rady (1901) a jeho jmenováním za 1. náměstka moravského hejtmána (1902) získala zastoupení i v dalších špičkových funkcích jak na zemské, tak i říšské úrovni.⁵²

Pozice národní strany jako zprostředkující síly mezi stále více se rozestupujícím českým liberálním a katolickým táborem byla posilována i probíhajícími jednáními o česko-německý národnostní smír na Moravě. Nešlo jen o to, že v permanentním vyrovnávacím výboru, který byl na zemském sněmu zvolen z velkostatkářských, českých a německých poslanců dne 21. 1. 1898, hráli zástupci národní strany významnou úlohu respektovanou i moravskými Němci, ale že jednotný postup, jehož nutnost staročeši stále zdůrazňovali, byl pro prosazení českých požadavků nezbytný.⁵³

⁴⁹ Rezoluce z valné hromady schůze Národního klubu z 29. 11. 1896 je in: *Zpráva Národního klubu* (1898) 64–65. Zde též politování nad osamostatněním katolické strany národní.

⁵⁰ Po volbě národního katolíka A. C. Stojana za zemřelého J. Tučka r. 1900 ztratili lidovci nadpoloviční většinu v klubu, která ani předtím při různých hlasováních nebyla jistá.

⁵¹ Za druhého českého přisedícího byl po J. Tučkovi s pomocí katolíků zvolen r. 1901 staroček J. Rozkošný /srov. We i s s o v á, Zdena: *Personální složení moravského zemského výboru v letech 1861–1918* (Brno 1981, dipl. práce) 95/. Tato situace se opakovala i při volbě přisedících v r. 1902, kdy byl hlasy staročechů a katolíků zvolen znovu J. Žáček a J. Rozkošný / Š l e s i n g e r: *Z bojů* (1947) 47, 56/.

⁵² *Zpráva Národního klubu* (1903) 13; *Almanach československých právníků* (Praha 1930) 520–521.

⁵³ Ze 7 českých členů výboru byli 3 z národní strany (J. Žáček, O. Pražák, J. Svozil) a 2 z nich (J. Žáček a O. Pražák) byli referenty z celkem pěti hlavních referentů celého výboru. S k e n e, Alfred: *Der Ausgleich in Mähren 1905* (Wien 1910) 20–21; Ž á č e k, Jan:

Integrační úloha národní strany ovšem byla za prohlubující se politické diferenciaci stále obtížnější. Po zemských volbách 1902, po nichž zůstalo rozložení sil mezi českými stranami v podstatě nezměněno,⁵⁴ se přes úsilí staročechů nepodařilo obnovit společný poslanecký klub, ale pouze společnou parlamentární komisi tří jinak samostatných poslaneckých klubů.⁵⁵ Navíc otázka poměru k lidové a katolické straně národní posilovala uvnitř národní strany protichůdné tendence a vnášela nedůvěru mezi její dva nejvýznamnější představitele, J. Žáčka a O. Pražáka.⁵⁶

Nejistota národní strany a její vnitřní tense byly zvyšovány i naléhavostí demokratizace volebních řádů, kterou národní strana z národních důvodů principiálně podporovala, která ale zvyšovala brizantnost jak otázky jejího postoje k radikální volební reformě v podobě zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva, tak i otázky její celkové orientace v období nástupu masových stran.

Národní strana se tváří v tvář nové situaci vytvořené volebními reformami do moravského zemského sněmu a říšské rady pokusila na sjezdu svých důvěrníků svolaném po 13 letech na 20. 5. 1906 do Brna o svou modernizaci. Za účasti všech významných činitelů strany (J. Žáček, O. Pražák, F. Šromota, M. Ursíny, J. Kelbl, V. Kulp, J. Stancl, F. Müller, J. Donát, J. Sedláček, F. Beneš, K. Bublela st.) přijala vůbec svůj první ucelený oficiální program strany, nový organizační řád a základní politickou linii strany.⁵⁷ Tato opatření v situaci, kdy nový program charakterizoval národní stranu jako „stranu soustředění“ a nedovedl nabídnout víc než povšechné národně osvětové postuláty, kdy nový organizační řád setrval u systému důvěrníků jmenovaných výkonným výborem, v podmínkách masového boje o voliče už nedostačujícího, a kdy návrh předložený sjezdu M. Ursínym, aby strana bezvýhradně podpořila princip všeobecného hlasovacího práva, byl zásahem odpůrců tohoto principu (O. Pražákem) změněn a obdržel mnohem mírnější a obojakou podobu,⁵⁸ nemohla z národní strany

O volební opravě moravské (Brno 1905); S r b : *Politické dějiny 2* (1901) 396–404.

54 Mírný vzestup zaznamenali katolíci (7 mandátů), kteří by se v případném společném klubu se staročechy (11) početně vyrovnali lidovcům (18).

55 *Zpráva Národního klubu* (1903) 12–16, 29–31.

56 Srov. dopis s nečitelným podpisem O. Pražákovi ze 17. 6. 1904 /in: MZA, G–61, k. 10/, dopis F. Šromoty O. Pražákovi z 27. 1. 1903, v němž hrozil, že pro proklerikální orientaci Moravské orlice bude raději psát do Lidových novin /in: MZA, G–61, k. 9/, dopis T. Cejnkova O. Pražákovi z 28. 2. 1902, který vyjadřoval potěšení nad volebním vítězstvím klerikála J. Koudely /in: MZA, G–61, k. 2/.

57 *Valný sjezd důvěrníků národní strany na Moravě dne 20. května 1906* (Brno 1906); MZA, B–13, k. 373, č. 3775/1906; *Program národní strany na Moravě a resoluce jejího sjezdu* (Brno 1906). Návrh programu přednesli M. Ursíny a F. Kameníček podle vzoru programu staročechů z Čech. Srov. *Program národní strany* (Praha 1905); tzv. Důvěrnický řád Národního klubu v Brně in: MZA, G–61, k. 21, 1906.

58 Předkladatel M. Ursíny se vzdal referátu o programu, protože zásahem O. Pražáka byl 3. paragraf o volební reformě omezen na krotký požadavek „rozšíření práva volebního na vrstvy nejširší“. Podobně dopadly i návrhy na podporu dělnických (národně sociálních) kandidátů v páté kurii. Srov. MZA, B–13, k. 373, č. 3775/1906.

GENERÁLOVÉ BEZ VOJSKA
(NÁRODNÍ STRANA NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914)

učinit stranu dostatečně konkurenceschopnou se stranami budovanými systematicky na masovém základě.

Zemské volby 1906, v nichž se ze 73 českých poslanců prosadilo celkem 7 staročeských kandidátů – 5 v městské kurii (J. Žáček, O. Pražák, K. Bubela, F. Šromota, V. Kulp) a 2 ve venkovské (J. Kelbl, J. Rozkošný),⁵⁹ naznačily, že na sjezdu národní strany prezentovaný úmysl „zprostředkovat mezi stranami“ byl v realitě volebního zápasu i přes staročechy svolané předvolební porady zástupců všech českých stran zúžen na vzájemnou podporu národní strany a stran katolických.⁶⁰

Angažovanost staročechů v jednáních o česko–německé vyrovnání na Moravě i v jednáních o volební reformě do říšské rady⁶¹ udržovala ještě v polovině prvního desetiletí národní stranu v jedné frontě s obránci moravského vyrovnání z řad lidové a národně katolické strany, kteří museli čelit kritice radikálnějších pokrokářů a národních sociálů. Ve volebních bojích let 1906 a 1907 však byla stále více nucena reagovat na nástup nových opozičních stran a ustupovat od své zastřešující integrační role ve prospěch příklonu ke konzervativnímu bloku, který se formoval jako pendant k silám liberálně a sociálně demokratickým.⁶²

Pro národní stranu tak bylo stále obtížnější nejen prosadit ideu soustředění českých stran, ale vůbec udržet možnost vlivněji zasahovat do českých politických záležitostí. Do určité míry se jim to i přes zřetelné rozestoupení českých stran do dvou bloků dařilo díky manévrování mezi na jedné straně lidovci, pokrokáři a sociálními demokraty a na druhé straně katolíky a částí agrárníků, které jim vyneslo setrvání v některých významných pozicích. J. Žáček byl s pomocí agrárníků 28. 12. 1906 zvolen předsedou české kurie a zůstal i nadále náměstkem hejtmana.⁶³ Národní strana mohla při tomto manévrování těžit z všeobecné nejistoty a obav dosavadních stran před nevypočitatelnými důsledky říšských voleb konaných poprvé na základě všeobecného volebního práva.⁶⁴ Četné porady zástupců českých stran, iniciované právě staročechy, sice nevedly k všeobecné dohodě o společném postupu při volbách, průběh samotných voleb, v nichž

⁵⁹ Moravská orlice (dále jen MO) 44, č. 274 (1. 12. 1906) 1.

⁶⁰ Dopis T. Šilingra O. Pražákovi; in: MZA, G–61, 27. 11. 1906. J. Žáček svolal několik porad českých stran o společném postupu při volbách, ale porady z 11. 5. 1906, 15. 9. 1906 a 1. 10. 1906 skončily bez valného úspěchu. Moravská orlice 44, č. 108 (12. 5. 1906) 1; Malíř, Jiří: *Pokrokové hnutí na Moravě 2. Vznik a vývoj moravské pokrokové strany*; in: SPFFBU C 25/26 (1978/1979) 105; Šlesinger: *Z bojů* (1947) 71.

⁶¹ Žáček, O. *Volební opravě* (1905) 9–10; Žáček byl velmi angažován i v poradách o volební reformě do říšské rady, porady českých poslanců se konaly v jeho sněmovní kanceláři: MO 44, č. 25 (1. 2. 1906) 1.

⁶² Hlasy pro spojení s katolickou stranou národní srov. v dopise J. Ambrose O. Pražákovi z 14. 3. 1906; in: MZA, G–61, k. 21.

⁶³ MO 45, č. 1 (1. 1. 1907) 1; č. 3 (3. 1. 1907) 1; Malíř: *Vývoj* (1985) 138; Šlesinger: *Z bojů* (1947) 72.

⁶⁴ Lidovci i pokrokáři přes všechny výhrady ke staročechům se vzdali kandidatury R. Fischera ve prospěch zkušeného vůdce národní strany J. Žáčka.

se v druhém kole voleb proti sociálně demokratickým kandidátům semkly všechny ostatní strany, však částečně naplnil představy staročechů, i když v říšských volbách r. 1907 z 30 českých poslanců vítězně vyšli jen 3 staročeši: J. Žáček, O. Pražák a V. Kulp.⁶⁵

Výsledky voleb 1906 a 1907 a jejich důsledky ovšem zásadně zhoršily postavení národní strany. Nešlo ani tak o její organizační slabost a nepočetné zastoupení v zemském a říšském parlamentě, které se po přechodech některých poslanců do jiných stran a po volbách 1911 a 1913 ještě více minimalizovalo,⁶⁶ ale hlavně o to, že hluboká politická diferenciacce a zájmové pojmání politiky podkopaly samotné principy, na nichž národní strana jako „strana všenárodní“ dosud stavěla svou existenci a svou politickou strategii. Nemožnost udržet jednotu české politiky a těžit ze zprostředkující role mezi stranami nutila v následujícím období 1907–1914 národní stranu, aby stále více spoléhala na koaliční blokovou politiku.

Zatímco se na říšské úrovni ztotožnila s mladočeskou pozitivní politikou,⁶⁷ na zemském sněmu se orientovala na konzervativně katolický blok. Koalice staročechů s katolickými a agrárními poslanci po r. 1906, která na jaře 1908 vyvolala opoziční protiakce a obstrukci poslanců českých opozičních stran, lidové, pokrokové i sociálně demokratické, prohloubila propast, která dělila staročechy od sociálních demokratů i pokrokářů, ale i od dřívějšího spojence lidové strany.⁶⁸

Spor mezi oběma bloky, který měl také nezanedbatelnou osobní polohu spočívající v řevnivosti a soupeření J. Žáčka a A. Stránského o politické vůdcovství mezi moravskými Čechy, svědčil o tom, že obě dřívější „všenárodní strany“ hledaly východisko z krize v diametrálně odlišné orientaci. Zatímco Stránského lidová strana sázela na radikalizaci, která jí měla udržet vliv na širší vrstvy obyvatel, národní strana se pokoušela zabránit pádu umírněnou zprostředkovací politikou, jež jejím představitelům otvírala dveře do vrcholných funkcí v zemské i státní správě. Prestiž, kterou tím získávala, byla po Žáčkově jmenování ministrem pro české záležitosti v Bienerthově vládě v listopadu 1908 oslabována soustředěnými kampaněmi opozičních stran.⁶⁹ Nemohla tak zabránit celkovému ústupu národní strany z popředí české politiky na Moravě. Po rezignaci J. Žáčka na předsednictví v české kurii zemského sněmu, na mistopřisedicímho

⁶⁵ Kandidátní listinu a zprávu o volební dohodě viz: MO 45, č. 104 (5. 5. 1907) 1; MO 45, č. 114 (18. 5. 1907); výsledky voleb viz: MO 45, č. 119 (25. 5. 1907) 1.

⁶⁶ Po zemských volbách 1906 odešel do agrární strany dlouholetý staročeský poslanec J. Rozkošný. Ve volbách r. 1911 namísto dřívějších tří říšských mandátů nezískala žádný a v zemských volbách r. 1913 namísto sedmi jen dva mandáty.

⁶⁷ J. Žáček a O. Pražák se účastnili některých schůzí výkonného výboru národní strany svobodomyšlné a porad v Praze, např. 2. 1. 1906 a 5. 6. 1907. Srov. MO 44, č. 2 (4. 1. 1906) 1.

⁶⁸ Hnutí pro inkompabilitu mandátů a jiných funkcí mělo zahrocený osten proti J. Žáčkově, který zastával četné funkce. Bylo také výrazem osobních bojů mezi A. Stránským a J. Žáčkem. Srov. *Zloduch Moravy dr. Adolf Stránský* (Brno 1908); *Ž á č e k*, Jan: *Voláme Vás před soud rozumných Čechů* (Brno 1908); *M a l í ř*: *Vývoj* (1985) 147–149.

⁶⁹ K vystupňování útoků na Žáčka pro údajné provládní kroky, které inicioval Stránský, došlo v letech 1909–1910. *Š l e s i n g e r*: *Z bojů* (1947) 98–99; MO 47, č. 150 (7. 7. 1909) 2.

GENERÁLOVÉ BEZ VOJSKA
(NÁRODNÍ STRANA NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914)

zemského výboru a náměstka hejtmana udržela národní strana dočasně jen místo předsedy české kurie.⁷⁰

Defenzíva národní strany se prohloubila ještě více, když konzervativní blok utvořený staročechy, katolíky a agrárníky se po vnitrostranických posunech v agrární straně rozpadl a staročeši a katolíci byli odsouzeni stát se opoziční menšinou. Zformování bloku pokrokových stran při říšských volbách 1911 ztlačilo staročechy spolu s katolíky do izolace, z níž ji nedokázaly vymanit ani pokusy J. Žáčka a F. Šromoty o odpoutání Stránského lidové strany pokrokové a Staňkovy agrární strany od volební kooperace se sociálními demokraty,⁷¹ ani získání národně sociální strany pro volební kompromis⁷² a ani volební podpora staročeských kandidátů živnostenským volebním výborem.⁷³ V užších volbách narazilo všech 5 staročeských kandidátů, vedených zároveň i na kandidátní listině katolíků, na jednotný postup sociálních demokratů a lidové strany pokrokové. Národní strana tak zůstala po dlouhých desetiletích poprvé bez zastoupení v říšské radě.⁷⁴ Celkový ústup národní strany ze scény moravské politiky se projevil i v zemských volbách 1913, v nichž uspěli jako samostatní kandidáti jen J. Žáček a O. Pražák. Před izolací je nezachránil ani klub nezávislých poslanců, v němž zasedli spolu s mladočechem H. Bulínem a národním sociálem A. Konečným. Při přípravě tajné česko-německé dohody na moravském zemském sněmu z února 1914, která představovala jakýsi „druhý moravský pakt“, zůstali staročeši zcela mimo hru, neboť „dohoda sama byla dílem všech stran, vyjma klub dr. Žáčka“.⁷⁵

Moravská národní strana se udržela v popředí české politiky na Moravě ještě dlouho po porážce staročechů v Čechách. Bylo tomu tak nejen díky specifickému rozložení národních a politických sil na Moravě, které přálo integrační politice staročechů, ale také díky silným pozicím několika osobností národní strany ve veřejném a politickém životě, které částečně kompenzovaly její nepočetnost a vázaly určitý počet voličů.⁷⁶ Kromě zmíněné klíčové pozice J. Žáčka v politice

⁷⁰ Předsedou české kurie se stal r. 1910 F. Šromota, který však r. 1912 zemřel. Předsedícím zemského výboru se po Žáčkovi v r. 1909 stal konzervativní agrárník J. Starošítk a náměstkem hejtmana národní katolík M. Hruban.

⁷¹ FMO 49, č. 118 (24. 5. 1911) 1.

⁷² Před volbami došlo po návštěvě K. Švihy u J. Žáčka pod heslem „proti teroru Lidových novin“ k dohodě o volebním kompromisu mezi národní stranou a moravskými národními sociály. Staročeši pak dopomohli v Brně k vítězství národního sociála A. Konečného. MZA, G-61, k. 19 (Materiály k volbám I), 19. 6. 1911.

⁷³ Živnostenský volební výbor vystupoval pro kandidaturu O. Pražáka s oběžníky „Ctěný pane kolego!“ a „Vaše Blahorodí“; in: MZA, G-297, k. 38, č. 116.

⁷⁴ Prohrála i doplňovací volby po zemřelém lidovci V. Šíleném v září 1911.

⁷⁵ Blíže viz M a l i ř, Jiří: *Moravská lidová strana Hynka Bulína (1913–1914)*; in: ČMM 113 (1994) 157–169; citát z dopisu A. Stránského zemskému výboru z 7. 3. 1914; in: MZA, Pozůstalost Otto Serenyiho (G-77), k. 56, č. 67–68.

⁷⁶ V pozůstalosti O. Pražáka je řada dopisů i od jeho názorových a politických odpůrců, kteří mu však posléze byli zavázáni za jeho pomoc v nejrůznějších záležitostech.

na zemské i říšské úrovni, korunované jeho jmenováním za člena panské sněmovny (1912), stavěla národní strana v období 1896–1914 také na špičkových pozicích, které si jednotliví staročeští předáci udržovali v nejrůznějších národních korporacích, jako byl Český čtenářský spolek v Brně (O. Pražák), moravský odbor České národní rady (O. Pražák, M. Ursíny), Družstvo Národního divadla (O. Pražák), a také v samosprávě,⁷⁷ na české technice v Brně (M. Ursíny) i v hospodářských korporacích (O. Pražák byl předsedou moravské akciové tiskárny, členem ředitelství moravské hypoteční banky) a v podnikatelských a živnostenských kruzích (V. Kulp, K. Bubela) i v části rolnictva (J. Kelbl, F. Beneš). Ale ani tradiční pozice silných osobností nemohly v době rozšíření volebního práva čelit nástupu masových politických stran a zabránit ústupu národní strany do politické bezvýznamnosti.

I když ze to národní straně dařilo stále obtížněji, nikdy nerezignovala na to být stranou „všenárodní“. Stále užší okruh stoupců, kteří se rekrutovali hlavně ze středních a lépe situovaných a společensky etablovaných vrstev městského obyvatelstva, stavěl národní stranu jako liberálně konzervativní sílu mezi lidovou stranu pokrokovou a katolickou stranu národní. Jejím stoupcům neimponoval ani politický radikalismus a méně vybíravé metody politického boje lidovců, ani konfesionální a na nižší vrstvy venkova i měst zaměřená politika katolických stran. Přes silné inklinování ke konzervativně katolickému politickému táboru národní strana po politickém osamostatnění a etablování katolického proudu patřila svým sociomorálním milieu jednoznačně do národně liberálního tábora. Od Stránského lidové strany staročechy kromě osobní řevnivosti odděloval především její radikalismus a Stránského nadbíhání nejprve pokrokářům a posléze i sociálním demokratům, v němž staročeši spatřovali oslabení české politiky jak ve smyslu národním, tak přes všechnu „všenárodní“ rétoriku i ve smyslu zájmovém. Tyto postoje ji přibližovaly k umírněnému křídlu lidové strany pokrokové a po jeho konstituování ve stranu k této Bulfnově lidové straně.

GENERÄLE OHNE HEER (NATIONALPARTEI IN MÄHREN 1890–1914)

Der Aufsatz beschäftigt sich mit der Nationalpartei Mährens in der Zeit ihrer politischen Differenzierung. Der Verfasser versucht zu erklären, wie die „gesamtnationale“ Nationalpartei auf den Verlust ihrer Hegemonie im tschechischen politischen Lager Mährens und auf die Herausbildung der Massenparteien reagierte und was für eine Stellung sie in der neuen Lage einnahm.

Es zeigt sich, daß die mährischen Altschechen im Vergleich zur Nationalpartei in Böhmen etwas erfolgreicher dem Antritt neuer Parteien trotzten. Es ging nicht nur um ihre Fähigkeit, sich mit dem Verlust der Machtpositionen abzufinden, sondern auch um die Beweglichkeit (Flexibilität), mit der sie die sich rasch ändernde Machtkonstellation zugunsten der Fortsetzung ihrer, wenn nicht gerade Dach-, dann wenigstens Koalitionspolitik ausnutzen konnten. Wenn es ihnen in den Jahren 1890–1896 sogar gelang, die Einflußposition auf dem politischen Kampfplatz der

⁷⁷ F. Šromota byl předsedou ústředí starostenských sborů.

GENERÁLOVÉ BEZ VOJSKA
(NÁRODNÍ STRANA NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914)

tschechischen Mähren zu erhalten und in den Jahren 1896–1906 das Zünglein an der Waage zwischen der tschechischen katholischen und der tschechischen nationalliberalen Gruppierungen im Landtag zu bilden, trotzdem sie in der folgenden Etappe dem Aufschwung von Massenparteien wenigstens durch die Suche nach geeigneten Koalitionspartnern. Diese Anpassung der Nationalpartei in Mähren den neuen Verhältnissen wurde natürlich nicht nur durch ihre Fähigkeit, sondern im beträchtlichen Maße auch durch einige spezifische Züge der nationalen und sozialen Aspekte der Einteilung der politischen Kräfte in Mähren ermöglicht.

